

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

Mozaikok a magyar nyelvhasználatból

*Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont
kutatásaiból VI.*

Szerkesztette:

Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő

Termini Egyesület
Törökbálint, 2022

Karmacszi Zoltán – Márku Anita – Tóth-Orosz Enikő szerk.: *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI.* Törökbálint: Termini Egyesület, 2022.

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont 2021-ben ünnepelte fennállásának 20. évfordulóját. Az elmúlt két évtizedben számos, az egész Kárpát-medencére is kiterjedő kutatási programban vettünk és veszünk részt. A nemzetközi kutatási projekteken kívül az intézetnek belső kutatásai és kutatóinak saját kutatási programjai is vannak. Főbb kutatási témáink: Ukrajna nyelvpolitikájának elemzése; többnyelvűség Kárpátalján; Kárpátalja nyelvi tájképe. A kerek évforduló apropóján azonban nem egy átfogó, eddigi kutatásainkat összegző tanulmánykötettel jelentkeztünk, úgy érezzük, „fiatalok” vagyunk még a nagy számadáshoz, a múltba révedő visszatekintéshez, így a *Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból (I-V.)* sorozat korábbi kötetéhez híven inkább a jelenleg is futó projektjeink részeredményeit, valamint az Intézettel együttműködő kutatópartnereink tanulmányait publikáljuk.

LEKTORÁLTA:

Dr. Ferenc Viktória – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász),
Nemzetpolitikai Kutatóintézet (Budapest)

Dr. Kész Margit – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász)

Dr. Szoták Szilvia – Budapesti Metropolitan Egyetem és Károli Gáspár Református
Egyetem (Budapest)

A kiadvány megjelenését a *MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA* támogatta.

Tördelés: *Tóth-Orosz Enikő*

Borító: *Márku Anita*

A borítón Makó András *Ganz-MÁVAG: Nő azúrban* c. fotója látható.

ISBN 978-615-81834-2-0 (print)

ISBN 978-615-81834-3-7 (e-book)

© A szerzők, 2022

© A szerkesztők, 2022

Tartalom

Előszó	7
Nyelvi tájkép	
<i>Csernicskó István – Hires-László Kornélia – Tóth-Orosz Enikő</i> Helységnevtáblák nyelvi sokszínűsége Kárpátalján.....	11
<i>Hires-László Kornélia – Máté Réka – Tóth-Orosz Enikő</i> Kereskedelmi egységek nyelvi tájképe: kárpátaljai román- és magyarlakta települések példája alapján	36
Nyelvhasználat	
<i>Beregszászi Anikó – Karmacsi Zoltán – Márku Anita</i> A magyar mint idegen nyelv tanítás helyzete és jövője Kárpátalján	57
<i>Gazdag Vilmos</i> A Kárpátaljáról Magyarországra költözött nyelvi értékítéleteiről, kétnyelvűséghez és kölcsönzőhasználatához való viszonyáról	66
<i>Dudics Lakatos Katalin – Csurman-Puskás Anikó</i> Néhány adat a kárpátaljai magyar iskolások nyelvhasználatáról (2000–2018).....	79
<i>Lechner Ilona</i> AZ ERKÖLCS ÉLŐLÉNY fogalmi metafora nyelvi manifesztációja a magyar nyelvben	89
<i>Askar Mambetaliev</i> Attitudes Toward Language Policy Models Among Foreign Applicants to Hungarian Universities	104
Digitális kompetenciák	
<i>Sütő Krisztina – Márku Anita</i> Digitális kompetenciák: az információszűrés kérdései és az álhírekhez való viszonyulás a Beregszászi járás internetezői körében.....	121
<i>Bárány Erzsébet – Fábán Márta – Lechner Ilona – Huszti Ilona</i> A 2020. évi tavaszi és őszi távoktatás a Rákóczi-főiskolán: tapasztalatok, vélemények, tanulságok	135

Narratívák

Fedinec Csilla

A magyar–ukrán alapszerződés néhány aspektusa 155

Kész Réka

Határnyitás a kárpátaljai magyarok rendszerváltás-narratíváiban166

Bárány Erzsébet – Beregszászi Anikó – Gazdag Vilmos

Pista bácsi szárnyai alatt. Kótyuk István munkásságának jelentősége és szerepe a kárpátaljai magyar tudományosságban és anyanyelvi nevelésben.....179

Recenziók

Dudics Lakatos Katalin

Bárány Erzsébet szerk.: Balczyk Emil – nyelvész, költő, tanár 189

Máté Réka

Borbély Anna szerk.: Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon.....192

Szakál Imre

Mire (lehetne) jó a nyelvpolitika Ukrajnában?196

Dobsa Beáta

Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita,
Máté Réka és Tóth-Orosz Enikő: A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján200

Dobsa Beáta

Fedinec Csilla – Csernicskó István: Nyelvi kirakós Kárpátaljáról 205

Mairamgul Zhumabaeva

István Csernicskó, Kornélia Hires-László, Zoltán Karmacsi, Anita Márku,
Réka Máté and Enikő Tóth-Orosz: Ukrainian language policy gone astray 209

A kötet szerzői.....213

A magyar–ukrán alapszerződés néhány aspektusa

Fedinec Csilla

George H. W. Bush, az USA elnöke és Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár 1989. december 2–3-i máltai csúcstalálkozóját a történészek úgy értékelik, hogy ezzel egyszer s mindenkorra lezárt a hidegháború korszaka, azonban ezen mindkét fél másét értett. Bush szerint, ha a szabadság nyert, azzal Amerika nyert. Gorbacsov viszont úgy vélte, hogy az amerikai elnök a Breznyev-doktrína – a korlátozott szuverenitás doktrínája – helyett életbe léptette a Bush-doktrínát (Radchenko 2019: 30–33; Freedman–Michaels 2019: 527–542; Jones 2016). A helyzet tehát nem volt sem egyértelmű, sem visszafordíthatatlan, amikor Közép- és Kelet-Európában kezdetét vette a demokratikus fordulat.

1. Magyarok Ukrajnában – ukránok Magyarországon

Az eddigi egyetlen ukrainai népszámlálás, a 2001-es közel 160 ezres magyar közösséget regisztrált. A már akkor csökkenő népességű Ukrajnában a magyarok azon kevesek közé tartoztak, akiknek lélekszáma stagnált, azóta viszont körükben is jelentős, több mint 20%-os a csökkenés. Magyar kutatók 2017-ben végzett demográfiai felmérése (árnyék-népszámlálás) szerint ekkor a magyarok lélekszáma legfeljebb 131 ezer főre volt tehető, beleértve az ideiglenesen távollevőket, és a magyar anyanyelvű cigányságot is. Közülük az évnél legalább a felében külföldön tartózkodók száma 11–12 ezer főre becsült (Tátrai et al. 2018).

Magyarországon az ukrán kisebbség megjelenése de jure a rendszerváltoztatás időszakához köthető. A második világháború végéig a mindenkori Magyarországon élő keleti szláv lakosságot ruszinoknak (ruténeknek, magyaroroszoknak stb.) nevezték. A szocializmus időszakában egyáltalán nem tartották őket számon, statisztikailag a szlovákokhoz számolták őket, a történeti és néprajzi kutatásokban pedig kárpátukránokká lettek, tekintettel arra, hogy kompakt lakóterületüket, Kárpátalját 1945-től a Szovjetunióhoz csatolták, amelyik szintén nem ismerte el a ruszin nemzetiséget, az ukránokhoz sorolták őket, akárcsak az 1991-ben függetlenné váló Ukrajnában.

Az 1980-as évek végén a magyarországi politikában gyökeres fordulat következett be: foglalkozni kezdtek a határon túli magyarokkal, illetve országon belül is átrendeződtek a nemzetiségi viszonyok. Az 1990-es népszámlálás újdonságaként a szocializmus évtizedei

alatt hivatalosan elismert négy kisebbség – német, román, szlovák és a „délsláv” (szerbek, horvátok, szlovénok) – mellett, ekkor még csak az anyanyelvi rovatban, megjelentek „új kisebbségek” is – a görögök, a bolgárok, az örmények, a lengyelek, valamint ekkor még összevonva a ruszinok és az ukránok (Győri Szabó 1998: 50). Az 1989. évi II. törvényben kimondott egyesülési jogot érvényesítve a korábban hivatalosan el nem ismert közösségek is színre léptek az érdekérvényesítés szándékával, köztük a ruszinok és az ukránok is (Dobos 2011: 113). A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény pedig immár honos népcsoportnak minősített *expressis verbis* 13 nemzeti és etnikai kisebbséget (Bíró 1995: 255). Az Alaptörvény (2011) a „nemzeti és etnikai kisebbség” fogalmat a „nemzetiség” terminológiára cserélte. Az időben utána elfogadott 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól nem változtatott az elismert nemzetiségek listáján (Pap 2014).

A ruszinok és az ukránok külön nemzetiségként való elismerésében szerepe volt az 1991-ben aláírt magyar–ukrán alapszerződésnek is. Ez a két kisebbségi közösség nem összehasonlítható sem a számasság, sem a területi elhelyezkedés tekintetében. Az 1990-es népszámlálás még együttesen mindössze 674 ruszin és ukrán anyanyelvű személyt mutatott ki, 2001-ben pedig 7400-an voltak az ukrán kötődésűek. A magyarországi ukránok települési koncentrációval nem jellemezhető szórványközösség (Dobos 2019: 237, 240).

2. Az alapszerződések Közép-Európában

A Berlini Fal leomlása felszínre hozta az elfojtott nacionalizmusokat is. A viták középpontjába három geopolitikai elem került: a nemzet, a nemzet szállásterülete és az állam. Közép- és Kelet-Európában a legtöbb gondot éppen az okozza, hogy ez a három elem nem esik egybe. E tekintetben két megoldás ígérkezett: a nemzetállam megszilárdítása, integráció útján beilleszkedés az EU normáiba. A belépéssel kapcsolatos nyugati elvárásokat legkonkrétabban Édouard Balladur francia miniszterelnök fogalmazta meg (Pataki 1996).

Így született meg 1993 elején az európai stabilitási egyezmény (az ún. Balladur-terv): a közép-európai és balkáni országok kössenek egymással barátsági, jószomszédi szerződéseket, e szerződésekben garantálják a határok stabilitását és a saját területükön élő etnikai, nemzeti kisebbségek jogait. A Balladur-terv elemei hasonlóak voltak ahhoz, ahogyan az első világháború utáni békerendet próbálták létrehozni, s amelyek közül a második világháború utáni békerend kihagyta a kisebbségek védelmét (Kassai 1993). Az európai stabilitási egyezmény idővel egyre legyengült, és mára beolvadt az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) keretei közé, melynek fő feladata az ENSZ Alapokmányával összhangban az európai biztonság és stabilitás megőrzése. „Ezzel minden hozzá kapcsolódó különösebb remény egyenlővé vált az EBESZ-hez fűzhető elvárásokkal.”¹

¹ *Országgyűlési Napló*, 86. ülésnap (1995. május 23.) Németh Zsolt (Fidesz) felszólalása.

Az államközi viszonyokban a legtartósabbnak az a megoldás bizonyult, amelyik az ún. alapszerződések megkötésében realizálódott. A multilaterális kisebbségvédelmi kezdeményezések mellett éppen az 1980–90-es évek fordulóján bekövetkező gyökeres politikai változások hatására kezdett megnövekedni a kétoldalú kapcsolatok jelentősége is. Ennek következtében számos kétoldalú barátsági, jószomszédsági szerződést írtak alá – ezeket nevezzük összefoglalóan alapszerződéseknek, melyek többnyire érintették a kisebbségek kérdéseit is, a kétoldalú kapcsolatok számos egyéb területével – gazdasági, kulturális, környezetvédelmi stb. – együtt. Az 1991. június 17-i német–lengyel alapszerződés volt az első, amely részletesen rendelkezett a kisebbségek jogairól (Vizi 2021).

Az Antall-kormány által meghirdetett hármas külpolitikai célkitűzés (euroatlanti integráció, jóviszony a szomszédos államokkal, a magyar kisebbségek védelme) alapvető eleme volt az alapszerződések megkötése a szomszédos országokkal (Ausztria kivételével). Az Antall-kormány idején született meg a magyar–ukrán, a magyar–horvát és a magyar–szlovén, majd a Horn-kormány alatt a magyar–szlovák és a magyar–román alapszerződés. Közös jellemzőjük, hogy tartalmazznak kisebbségvédelmi rendelkezéseket, illetve, hogy ezekben a szerződő felek kölcsönösen elismerik a határok sérthetlenségét, sőt, Ukrajna, Szlovákia és Románia viszonylatában külön rögzítik azt is, hogy a jövőben sem lesz egymással szemben területi követelésük (területi klauzula) (Vizi 2021).

1. táblázat. A Magyarország által megkötött alapszerződések területi klauzulái

Ország	Év*	Cikk	Területi klauzula
Ukrajna	1991	2 (2)	„egymással szemben nincs és nem is lesz területi követelésük”
Szlovénia	1992		
Horvátország	1992		
Szlovákia	1995	3 (1)	„egymással szemben területi követelésük nincs és ilyet a jövőben sem támasztanak”
Románia	1996	4	„egymással szemben területi követelésük nincsen és ilyet a jövőben sem támasztanak”

* Az alapszerződés aláírásának éve.

Saját szerkesztés a vonatkozó szerződések szövege alapján. Forrás: [<https://net.jogtar.hu/> – 2021.9.1.]

3. A magyar–ukrán alapszerződés

Göncz Árpád köztársasági elnök 1990 szeptemberi ukrainai látogatásakor Leonyid Kravcsukkal, az parlament elnökével – aki ebben a minőségében 1990 júliusa óta Szovjet-Ukrajna vezetője volt – közös közleményt adott ki, melyben leszögezték: „A Felek kifejezték azt a szándékukat, hogy további lépéseket tesznek az országaikban élő nemzeti kisebbségek jogainak kodifikálása és védelme érdekében.” (Torda 1990: 247). Az áttörést Kravcsuk budapesti látogatása hozta meg 1991. május 30. és június 1. között, amikor kilenc dokumentum került aláírásra, közte Jeszenszky Géza és Anatolij Zlenko külügyminiszterek által a „Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén”, valamint a „Jegyzőkönyv a Nyilatkozathoz a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén”.

A Nyilatkozatban a felek kötelezettséget vállaltak egyebek mellett a nemzetiség szabad megválasztásának, a kisebbséghez való tartozás védelme jogi feltételeinek, a közéletben való részvételük, az anyanyelvi jogok gyakorlásának stb. biztosítására, illetve megfogalmazták, hogy a felek a „Nyilatkozatban foglalt elvek gyakorlati megvalósítása, valamint a vállalt kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzése céljából kifejezik készségüket egy Vegyesbizottság felállítására”. A Nyilatkozathoz tartozó Jegyzőkönyv a vegyes bizottság összetételét és működésének kereteit fektette le.

A fenti dokumentumokkal párhuzamosan folyamatban volt az alapszerződés előkészítése is, melynek gondolatát a felek a fenti csúcstalálkozón vetették fel először. Az első szövegtervezetet az ukrán fél készítette el 1991 tavaszára, amelyben még nem szerepelt sem a határkérdés, sem a kisebbségek kérdése. 1991 októberére készült el a második, javított tervezet, amiben már szerepelt a területi klauzula és a magyar kisebbség jogait rögzítő cikk (Torda 1993: 205–206; Sáringer 2018: 336–337). Az akkori magyar külügyminiszter, Jeszenszky Géza dokumentáltan hivatkozott arra, hogy az ukrán fél a területi klauzula szerepeltetéséhez kötötte a kisebbségi jogok szavatolását (Jeszenszky 2016: 272).

1991. december 6-án Antall József három alapszerződést írt alá az akkor még hivatalosan Szovjetunióban: Moszkvában Mihail Gorbacsov szovjet elnökkel a szovjet, Borisz Jelcin orosz elnökkel az orosz, Kijevben pedig Kravcsukkal az ukrán alapszerződést. A szovjet szerződés ekkor tulajdonképpen már fölösleges volt, Antall azonban a szovjet kapcsolatot lezáró aktusként tekintett rá, különösen, hogy az 1956-os szovjet katonai intervenció elítélése külügyminiszteri levélváltással hivatalos formában is megtörtént, ami a szerződés szerves része lett (Keskeny 2012: 91–92, 94). Visszaúton Kijevben került sor a magyar–ukrán alapszerződés szignálására, igen rövid program keretében (Páldi 1996: 256).

Az 1991. december 6-án aláírt magyar–ukrán alapszerződést az ukrán Legfelsőbb Tanács 1992. július 1-jén, a magyar Országgyűlés 1993. május 11-én ratifikálta. A ratifikációs okmányokat 1993. június 16-án Budapesten cserélték ki, ezzel a szerződés hatályba lépett (a magyar jogrendben az 1995. évi XLV. törvénnyel hirdették ki).²

A kisebbségvédelmet az alapszerződés 17. cikke fogalmazza meg a következő formában:

„A Szerződő Felek, teljes összhangban az új Európáról szóló Párizsi Kartával és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet más, vonatkozó dokumentumaival, kifejezik azt a meggyőződésüket, hogy a népek közötti baráti kapcsolatok, valamint a béke, az igazságosság, a stabilitás és a demokrácia megkövetelik, hogy kölcsönös védelemben részesüljön a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitása és ennek biztosítására meg kell teremteni minden szükséges feltételt.

A Felek egyoldalú és közös lépéseket tesznek, hogy előmozdítsák e kötelezettségek végrehajtását az 1991. május 31-én aláírt »Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén« című dokumentumnak és az ahhoz csatolt »Jegyzőkönyv«-nek megfelelően. A Felek nemzetközi kapcsolataikban önállóan és közösen is fellépnek a nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi dokumentumok megvalósítása érdekében.»

A fentiekből következően a kisebbségvédelem mibenlétét a Nyilatkozat bontja ki igen részletesen tizenöt pontban (a többi pont általános megállapításokat tesz).

A területi klauzula – a „német formula” – megszövegezése először a Németország és Lengyelország között 1990. november 14-én megkötött határszerződés 2. cikkében szerepelt, beleértve a „most és a jövőben” („jetzt und in Zukunft”) kitételt is, az ukrán fél innen vette a mintát, hogy a szerződésben ne csak a területi integritás szavatolása szerepeljen nemzetközi szerződésekre hivatkozva, hanem legyen külön területi klauzula is. Erre a határszerződésre hivatkozott az alapszerződések közül a kisebbségi jogokat először rögzítő, fent említett 1991. június 17-i német–lengyel alapszerződés is, illetve Ukrajna – Magyarországhoz hasonlóan – a legtöbb szomszédjával megkötött alapszerződésben szerepeltette. A két kivétel – Moldova, amellyel közös határ mentén már fennállt a nemzetközileg el nem ismert független állam, a de jure Moldovához tartozó Transznyisztria, illetve – Oroszország, amellyel 2014 óta háborús konfliktusban áll, s amellyel az alapszerződést

² 1995. évi XLV. törvény a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről. Tartalmazza az alapszerződés, a Nyilatkozat és a Jegyzőkönyv teljes szövegét [<https://bit.ly/36nkzCs> – 2021.9.1.]; az alapszerződés az ukrán törvénytárban: Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою [<https://bit.ly/3LT7ouX> – 2021.9.1.]; a Nyilatkozat és a Jegyzőkönyv szövege: Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей. Протокол до Декларації про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей [<https://bit.ly/3BuxP3t> – 2021.9.1.]

2019-ben felmondta.³ Mindazonáltal természetesen a két utóbbi alapszerződés is tartalmazta a területi integritás elismerését, a nemzetközi jogra hivatkozva.

2. táblázat. Az Ukrajna által megkötött alapszerződések területi klauzulái

Ország	Év*	Cikk	Területi klauzula
Magyarország	1991	2 (2)	„не мають і не матимуть територіальних претензій одна до одної.”
Lengyelország	1992	2	„не мають жодних територіальних претензій одна до однієї і не висуватимуть таких претензій в майбутньому”
Moldova	1992		
Szlovákia	1993	2 (2)	„не мають ніяких територіальних претензій одна до одної і не висуватимуть таких претензій у майбутньому”
Belarusz	1995	1 (2)	„не мають ніяких територіальних претензій одна до одної і не висуватимуть таких претензій у майбутньому”
Románia	1997	2 (1)	„підтверджують як непорушний існуючий між ними кордон і тому утримуватимуться тепер і в майбутньому від будь-яких зазіхань на цей кордон”
Oroszország	1997**		

* Az alapszerződés aláírásának éve.

** 2019 óta hatályon kívül.

Saját szerkesztés a vonatkozó szerződések szövege alapján. Forrás: [<https://zakon.rada.gov.ua/> – 2021. szeptember 1.]

³ Закон України № 2643-VIII Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, 6 грудня 2018 р. [<https://bit.ly/354JgCO> – 2021.09.1.]

4. A kárpátaljai magyarok

Magyar részről az alapszerződéssel kapcsolatban az egyik legfontosabb, nem csillapodó vitapont, hogy vajon a magyar politikum kikérte-e a kárpátaljai magyarok véleményét.

Az alapszerződést a parlamenti vita során, utcai gyűléseken, minden lehetséges fórumon éles támadások érték. A magyar politikai elitet nem csak a vita, maga a parlamenti (név szerinti) szavazás is rendkívüli módon megosztotta: a 386 képviselőből 279-en voltak jelen, 223-an szavaztak igennel, 39 nemmel, 17-en pedig tartózkodtak. A legtöbb nemmel szavazó és tartózkodó a legnagyobb kormánypárt, az MDF soraiból került ki. Az MDF az alapszerződés miatt szakadt ketté, vált ki belőle a radikális szárny, a Csurka István vezette MIÉP. Németh Zsolt, a Fidesz egyik vezető politikusa némi idő távlatából azt nyilatkozta:

„[...] két okból is támogattuk az alapszerződést, és ebből csak az egyik az, hogy az elutasítás mentén jött létre a magyar szélsőjobb. Valódi külpolitikai bravúr volt, hogy alig öt nappal a független Ukrajna megszületése után Magyarország alapszerződést tudott aláírni. Ezt értékeltük azzal, hogy igent mondtunk a szerződésre, annak ellenére, hogy a kissé sebtiben összekalapált dokumentummal kapcsolatban voltak kétségeink. Úgy véljük, hogy a határklauzulának nem volt megfelelő ellentételezése, bár tény, hogy az ukránok a kisebbségpolitika vonatkozásában több kötelezettséget vállaltak, mint amit akár a szlovák, akár a román fél eddig akár csak homályosan is megígért volna.”⁴

A „Beszélő” hetilapnak 1993-ban Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke többek között kifejtette:

„A magyar kormányzat nagy hibát követett el akkor, amikor 1990-ben, a magyar–ukrán alapszerződés kidolgozásakor nem kérte ki a kárpátaljai magyarok véleményét a vitatott második cikkely kérdéséről. Ennek ellenére én úgy vélem, ma már nem lehet kitérni a ratifikáció elől. [...] A nagyobb baj az lenne, ha nem ratifikálnák a szerződést. Az ukrainai vezető körök hangulatát ismerve, nagyon ártana a kárpátaljai magyarság ügyének, ha most a magyar fél a szerződés újratárgyalását követelné. Annak ellenére, hogy MDF-es meggyőződésű személy vagyok, nem zavar az, hogy a ratifikálást az ellenzéki pártok támogatják, miközben az MDF egy része nem akarja. Úgy gondolom ugyanis: arról, hogy a kárpátaljai magyarság hova akar tartozni, úgysem Magyarország dönt. Ez a mi személyes ügyünk.”

⁴ Mink András: „Az alapszerződés ma inkább bunkósbot, nem a történelmi megbékélés eszköze”. Interjú Németh Zsolttal, a Fidesz alelnökével, a parlament emberjogi és kisebbségi bizottságának elnökével a kisebbségi politikáról. *Beszélő*, [https://bit.ly/3uWzQ7r – 2021.9.1.]

Fodó még hozzátette:

„Nagyon nehéz érzelmileg meggyőzni az itt élőket arról, hogy a magyar–ukrán alapszerződés nem a kárpátaljai magyarság elárulása, hanem épp a fellendülés egyetlen esélye.”⁵

A fenti álláspontot Kőszeg Ferenc SZDSZ-es képviselő teljes terjedelmében felolvasta a parlamentben az alapszerződés vitája során 1993. május 11-én.⁶ Fodó korábban, 1993. április 7-i, Antall József miniszterelnöknek írt levelében is a kárpátaljai magyarok érdekében állónak nevezte a szerződést (Jeszenszky 2016: 273).

Fodó és az alapszerződést ellenzők állításával szemben áll Keskeny Ernő – a kérdéses időszakban a külügyminisztérium vezető tisztségviselője, komoly diplomáciai karriert az Orbán-kormányok idején futott be – állítása, aki levéltári kutatásokra épülő szaktudományos monográfiájában szögezi le:

„A bírálókat szerint a szerződés a kárpátaljai magyarság feje felett köttetett, ugyanakkor a helyzet ezzel szemben az, hogy többszörös egyeztetés történt a legfontosabb kárpátaljai magyar szervezet [a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség] vezetőivel.” (Keskeny 2012: 96).

A tisztánlátást nehezítette, hogy a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget belső ellentétek feszítették, ami az érdekképviseleti szerv szakadásához vezetett. Nem nyilvánosan ezt Fodó is elismerte. Többek között 1992. december 7-i budapesti látogatásán emlékeztetőt adott át Antallnak, amelyben kifejtette, hogy nem szerencsés Kárpátalja ügyeit olyanokra bízni, akik onnan származnak, illetve „a Beregszászban élő, de állami-hatalmi függésben élők” nem mindig képviselik megfelelően a KMKSZ érdekeit (az eredeti dokumentum alapján idézi Jeszenszky 2016: 269). Az utóbbi utalás volt a KMKSZ belső ellenzékére.

Míg magyar közegben olybá tűnt az eltelt évtizedekben, hogy az alapszerződés megkérdőjelezhetetlensége ellenére olyan kérdés, ami köré lehetetlen társadalmi konszenzust építeni, addig ukrán részről Magyarországot olyan magas piedesztálra emelte, hogy egészen a 2017-es ukrainai oktatási kerettörvény elfogadásáig a két ország kapcsolataiban nagy megrázkódtatások nem következtek be.

5. A magyar–ukrán kisebbségi vegyes bizottság

Ahogy említettük, a „Jegyzőkönyv a Nyilatkozathoz a Magyar Köztársaság és az Ukrajna Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén” alapján a felek államközi bizottságot hoztak létre (Попок 2010;

⁵ Lásd Fodó Sándor, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke: „Csapdában vagyunk”. Megjelent: Kiss Ilona: Nincs és nem is lesz... Körkérdés a magyar–ukrán alapszerződésről. Kárpát-kelepce. *Beszélő*, [https://bit.ly/3BtkkRG – 2021.9.1.]. „A magyar–ukrán szerződés nem a kárpátaljai magyarság elárulása” címmel lehozta a *Kárpátalja* c. lap is.

⁶ *Országgyűlési Napló*, 1993. május 11. [https://bit.ly/36a2c3F – 2021.9.1.]

Товт 2011; Fedinec 2013; 2021). A vegyes bizottságot – hivatalos nevén Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar–Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság – mindkét oldalról az elnök, felelős titkár és a tagok alkotják. A tagok között van ukrán oldalról a kárpátaljai magyarok, magyar oldalról pedig a magyarországi ukránok képviselője.

1992 és 2011 között összesen tizenöt ülésre került sor: 2001-ig tizenegy ülésre, utána azonban ritkultak a találkozók, a következő tíz évben már csak négy ülést tartottak. Az utolsó, tizenötödik ülésre 2011 decemberében Budapesten került sor. Ekkor a felek jegyzőkönyv aláírása nélkül álltak fel a tárgyalóasztaltól. A 2011-es budapesti ülés után a bizottság tevékenységének felfüggesztése hivatalos formában egyik oldalról sem történt meg, ám azóta a bizottság egyszer sem ült össze a vizsgált időszakban (2021 végéig), papíron továbbra is létezik, néhány alkalommal sor került társelnöki találkozókra, amelyek azonban nem voltak egyenértékűek a vegyes bizottsági üléssel. A tizenöt ülésből hétnek adott otthont Budapest, egynek Nyíregyháza, a másik oldalon a bizottság háromszor ülésezett Kijevben és négyszer Ungváron.

Minden ülésről jegyzőkönyv készült, amelyben ajánlásokat fogalmaztak meg, illetve áttekintették, mi történt az előző jegyzőkönyvben megfogalmazott ajánlások ügyében.

A jegyzőkönyvek preambuluma nemzetközi konvenciókra, egyik vagy másik fél kisebbségi jogi bázisában történt változásokra hivatkozott. Az általános részben határ menti kapcsolatok, infrastrukturális kérdések, a kárpátaljai települések történelmi magyar neveinek visszaadása, szociális intézmények létesítése, humanitárius és természeti katasztrófák esetén segítségnyújtás, nemzetiségi területi különállás stb. kérdései szerepeltek. Az oktatási fejezet az anyanyelv oktatásának és az anyanyelvű oktatás személyi, módszertani, technikai, anyagi feltételeinek biztosításával kapcsolatos ajánlásokat részletezte. A kulturális fejezet foglalkozott kiemelkedő történelmi személyiségek és események méltatásáról, emlékének megőrkítéséről, kulturális intézmények létesítéséről és fenntartásáról, az írott és elektronikus sajtóhoz anyanyelven való hozzáférésről, levéltári értékmentésről, a történelem „fehér foltjainak” közös kutatásáról.

A 2011-es utolsó, tizenötödik ülésen, amikor az aláírás elmaradt, a magyar fél javaslataiból Kijev nem fogadta el – arra való hivatkozással, hogy ez nem tartozik a kompetenciájába⁷ – a Tisza-melléki magyar járás és a magyar választási körzet megalakítására vonatkozó ajánlást, az ukrán fél javaslataiból pedig Budapest azt az ajánlást utasította el, hogy szüntessék meg a szerintük diszkriminatív eljárást, az ukrainai magyarok ne kaphassanak a schengeni vízumhoz jutást segítő garancialevelet. A Tisza-melléki járás korábban már szerepelt az ajánlások között, a XII. jegyzőkönyvtől (2003) került ki belőle, viszont továbbra is szerepelt például a szintén sok port kavart, nacionalista támadások keretében került honfoglalási emlékmű kérdése a Vereckei-hágón (Острапець–Скиба 2009: 64–65). Az emlékművet több mint tíz évnyi tervezés és építés után 2008-ban avatták fel (Túri 2013).

⁷ Петрів, Надія: Українсько-угорський скандал. *Радіо Свобода*, 26 січня 2012. [<https://bit.ly/3sL5KRO> – 2021.9.1.]

6. Összegzés

A nemzetközi kapcsolatoknak két szintje van: a multilaterális és bilaterális szint. A bilaterális szerződések sajátos változata volt a közép- és kelet-európai rendszerváltásokat és államfordulatokat követő időszakban az alapszerződések megkötése, melyek egyebek mellett rögzítették a határok kölcsönös elismerését, a német–lengyel mintát követve, és a kisebbségvédelmet is. Az 1991-ben aláírt magyar–ukrán alapszerződés sajátossága volt, hogy jelen tudásunk szerint előbbit az utóbbi feltételül szabta az ukrán fél. Maga az alapszerződés a kisebbségvédelmet általános értelemben tartalmazza, a vállalt kötelezettségek kibontását, ahogy arra alapszerződés 17. cikke utal, a „Nyilatkozat [...] a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén” és a hozzá csatolt „Jegyzőkönyv” tartalmazza: az előbbi a védendő jogok tételes felsorolását, utóbbi pedig államközi kisebbségi vegyes bizottság felállítását a felmerülő kérdések folyamatos monitorozására. A kisebbségi vegyes bizottság intézmény de jure ma is fennáll, azonban de facto 2011 óta nem ülésezik, noha a 2014 utáni időszakban, de különösen 2017 óta a két ország kapcsolatában egyre sűrűsödő problémák döntően éppen a kisebbségvédelem tárgykörébe tartoznak.

Irodalom

- Bíró Gáspár 1995. *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Dobos Balázs 2011. *A kisebbségek joga. Kisebbségi törvénykezés Magyarországon (1988–2006)*. Budapest: Argumentum.
- Dobos Balázs 2019. Ukrán kisebbségi önkormányzatiság Magyarországon. In: Fedinec Csilla szerk. *„Kijevi csirke”: (Geo)politika a mai Ukrajnában*. Budapest: Kalligram, 237–263.
- Fedinec Csilla 2013. Az autonómia-gondolat ukrainai változatai. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs szerk. *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram, 268–292.
- Fedinec Csilla 2021. A magyar–ukrán alapszerződés: merre visz a gyalogút? In: Vizi Balázs szerk. *Magyarország és szomszédai. A kisebbségvédelem kérdései a kétoldalú szerződésekben*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 185–214.
- Freedman, Lawrence – Jeffrey Michaels 2019. *The Evolution of Nuclear Strategy*. London: Palgrave Macmillan.
- Győri Szabó Róbert 1998. *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990)*. Budapest: Osiris.
- Jeszenszky Géza 2016. *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben*. Budapest: Osiris.
- Jones, Robert A. 2016. *The Soviet Concept of 'Limited Sovereignty' from Lenin to Gorbachev: The Brezhnev Doctrine*. New York, NY: Springer.
- Kassai Gyula 1993. A Balladur-terv, és ami utána következett. *Magyar Szemle* 10. [<https://bit.ly/352ak5N> – 2021.9.1.]
- Keskeny Ernő 2012. *A magyar–oroszk kapcsolatok 1989–2002*. Budapest: Századvég.
- Páldi András 1996. *Egyre távolabb Moszkvától*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó.

- Pap András László 2014. Sarkalatos átalakulások – a nemzetiségekre vonatkozó szabályozás. *MTA Law Working Papers*, 52 [https://bit.ly/3oUULDW – 2021.9.1.]
- Pataki Gábor Zsolt 1996. Az alapszerződések stratégiai háttere: kényszer és kompromisszum, avagy az euroatlanti integráció lehetősége. *Magyar Kisebbség* (2) 4 [https://bit.ly/3sHhq7O – 2021.9.1.]
- Radchenko, Sergey 2019. Mikhail Gorbachev's 1989. *Atlantisch Perspectief* (43) 6, 30–33.
- Sáringer János 2018. *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához*. II. k. Budapest: Veritas – Magyar Napló.
- Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Erőss Ágnes 2018. A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle* 3, 7–31.
- Torda Endréné szerk. 1990. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. Budapest: Külügyminisztérium.
- Torda Endréné szerk. 1993. *Magyar Külpolitikai Évkönyv*. Budapest: Külügyminisztérium.
- Túri László 2013. A vereckei honfoglalási emlékmű „mitológiájának” kialakulása és újraértelmezése mélyinterjúk tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1, 87–100.
- Vizi Balázs 2021. Kétoldalú szerződések és a kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. In: Vizi Balázs szerk.: *Magyarország és szomszédai. A kisebbségvédelem kérdései a kétoldalú szerződésekben*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – L'Harmattan, 10–45.
- Остапець, Юрій – Іванна Скиба 2009. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорців Закарпаття (1991–2008 рр.). *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова* 2, 63–69.
- Попок, Андрій 2010. Діяльність змішаних міжурядових комісій з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин. *Актуальні проблеми державного управління* 1, 84–97.
- Товт, Михайло 2011. *Змішана Українсько-Угорська комісія з питань забезпечення прав національних меншин – складова міждержавних стосунків* [https://bit.ly/3rYh4eb – 2021.9.1.]